

КОНЦЕПТУАЛЕН МОДЕЛ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАГЛАСИТЕ ПРИ РОДИТЕЛИ НА ДЕЦА С КОМУНИКАТИВНИ НАРУШЕНИЯ

Елена Пенева Кортезова
Бургаски свободен университет

Абстракт: В статията се разглеждат терминологичните основи за изследване на родителските нагласи при деца с комуникативни нарушения и се представя концептуалния модел на проучването им. Обсъждат се компонентите и съдържателните характеристики на родителските нагласи и са изведени водещите изходни променливи на изследването.

Ключови думи: нагласи, родители, деца, комуникативни разстройства, теоретични основи, концептуален модел, променливи.

A CONCEPTUAL MODEL FOR RESEARCHING THE ATTITUDES OF PARENTS OF CHILDREN WITH COMMUNICATION DISORDERS

Elena Peneva Kortezova
Burgas Free University

Abstract: The article examines the terminological foundations for the study of parental attitudes in children with communication disorders and presents the conceptual model of their study. The components and content characteristics of parental attitudes are discussed and the leading output variables of the study are derived.

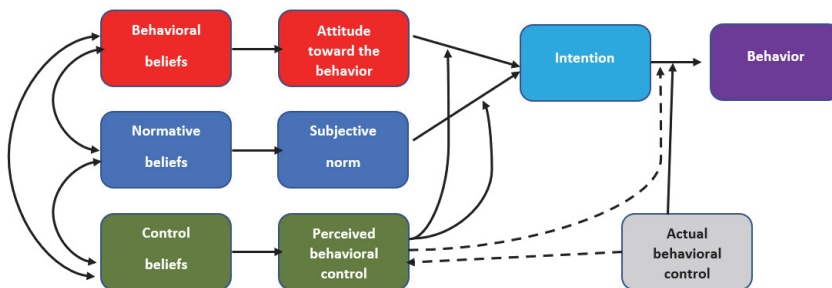
Keywords: attitudes, parents, children, communication disorders, theoretical foundations conceptual model, variables.

1. Теоретични основи на концептуалния модел за изследване на родителските нагласи при деца с комуникативни нарушения

В основата на създаването на концептуалния модел за изследване на родителските нагласи при деца с комуникативни нарушения е **Теорията на планираното поведение (ТПП)**, която извежда и подчертава главната роля на социалните познания под формата на субективни норми (убежденията на индивида за социалния му свят) и включва както убежденията, така и тяхната оценка.

При обяснение на теорията на планираното поведение, I. Ajzen (Ajzen, 2020) твърди, че силната връзка между намерение и поведение е зависима от 3 предпоставки: 1) измерването на намерението трябва да съответства на нивото на обща приложимост на поведението; 2) съответното поведение трябва да е под волеви контрол и 3) намерението не трябва да се е променило в интервала, в който е било измерено и времето, в което поведението е наблюдавано. I. Ajzen (Ajzen, 1991) подчертава, че поведенческите намерения са резултат от комбинацията на няколко убеждения. Така

намеренията се концептуализират като планове за действие за постигане на поведенчески цели и като резултат от следните убеждения: 1) положителна или отрицателна оценка на дадено поведение и оценка на резултата от него; 2) субективната норма като резултат от социалните норми и натиск и оценка, дали индивидът е мотивиран да се подчини на тези норми; 3) усещане за контрол над поведението, базирано на съвкупността от фактори за вътрешен контрол (умения, способности, информация) и факторите за външен контрол. Тези три фактора са предпоставка за поведенческите намерения, които след това са свързани със самото поведение. Възприетият поведенчески контрол може да има пряко влияние върху поведението, без опосредстването на поведенческите интенции. Според ТПП човешкото поведение се ръководи от три вида съображения: вярвания за вероятните последици от поведението (поведенчески убеждения), убеждения относно нормативните очаквания на другите (нормативни убеждения) и убеждения относно наличието на фактори, които могат да улесняват или възпрепятстват изпълнението на поведението (контролни убеждения). В съответните им съвкупности, поведенческите убеждения пораждаат благоприятна или неблагоприятна нагласа към поведението; нормативните убеждения водят до възприет социален натиск или субективна норма; а контролните вярвания пораждаат възприет поведенчески контрол или самоефективност. Ефектите на нагласата към поведението и субективната норма за формиране на намерението се модерира чрез възприетия поведенчески контрол. Като генерално правило може да се приеме, че колкото по-благоприятни са нагласата и субективната норма и колкото по-голям е възприеманият контрол, толкова по-силно следва да бъде намерението на човека да извърши въпросното поведение. И ако действителният контрол върху поведението е в достатъчна степен, от хората се очаква да осъществят своето намерение, когато възникне възможност. По този начин се приема, че намерението е непосредствения предиктор на поведението. Доколкото възприеманият поведенчески контрол е действителен, той може да служи като детерминанта за действителния контрол и допринася за прогнозирането на въпросното поведение (Ajzen, 2011). Фигура 1 изобразява схематичното представяне на теорията на планираното поведение (ТПП) <https://people.umass.edu/aizen/tpb.html>.

Фигура 1. Диаграма на Теорията за Планираното Поведение

- **Поведенческите убеждения (Behavioral Beliefs)** свързват изследваното поведение с очакваните резултати и преживявания. Вярването за поведението е субективната вероятност поведението да доведе до даден резултат или опит. (<https://people.umass.edu/aizen/bb.html>)
- **Атитюдът към поведението (Attitude Toward the Behavior)** е степента, в която извършването на поведението се оценява положително или отрицателно. (<https://people.umass.edu/aizen/att.html>). Според модела на очакваната стойност, отношението към поведението се определя от общия набор от достъпни поведенчески убеждения, свързващи поведението с различни резултати и преживявания.
- **Нормативните убеждения (Normative Beliefs)** се отнасят до възприетите поведенчески очаквания на такива важни за изследваните лица референтни индивиди или групи – като съпруг/а, семейството, приятели и в зависимост от изследваната популация и поведение – учител, лекар, ръководител или колеги. Предполага се, че нормативните убеждения, в комбинация с мотивацията на човека да се съобрази с различните референти определят преобладаващата субективна норма. (<https://people.umass.edu/aizen/nb.html>)
- **Субективна норма (Subjective Norm)** е възприеманият социален натиск да се ангажира ли лицето или да не се ангажира със съответното поведение (<https://people.umass.edu/aizen/sn.html>)
- **Контролните убеждения (Control Beliefs)** са свързани с усещаното присъствие на фактори, които могат да улеснят или възпрепятстват изпълнението на дадено поведение. (<https://people.umass.edu/aizen/cb.html>)
- **Възприеманият поведенчески контрол (Perceived Behavioral Control)** (<https://people.umass.edu/aizen/pbc.html>) се отнася до възприятията на хората за способността им да извършат дадено поведение. Ако се приеме, че това е точно отражение на действителния поведенчески контрол, възприеманият поведенчески контрол може заедно с намерението да се използва за прогнозиране на поведението.
- **Действителният поведенчески контрол (Actual Behavioral Control)** (<https://people.umass.edu/aizen/abc.html>) се отнася до степента, до която човек има умения, ресурси и други предпоставки, необходими за извършване на въпросното поведение. Успешното изпълнение на поведението зависи не само от благоприятното намерение, но и от достатъчното ниво на поведенчески контрол.
- **Поведенческото намерение (Behavioral Intention)** е индикация за готовността на дадено лице да извърши дадено поведение и се счита за непосредствен предшественик на поведението. Намерението се основава на атитюда към поведението и субективната норма, всяко от които е измерено спрямо важността му по отношение на поведението за интересуващата ни популация и тяхното влияние се модерира от възприемания поведенчески контрол (<https://people.umass.edu/aizen/int.html>)
- **Поведението (Behavior)** е явният, отчетлив отговор в дадена ситуация по отношение на дадена цел. В ТПП поведението е функция на съвместимост от намерението и възприемания поведенчески контрол. Възприеманият поведенчески контрол, като предиктор за действителния контрол се очаква да определи ефекта от намерението върху поведението, така че благоприятното намерение да води до поведението само когато възприеманият поведенчески контрол е силен (<https://people.umass.edu/aizen/beh.html>)

I. Ajzen (Ajzen, 2020) посочва, че определящите фактори, които формират поведенческите, нормативните и контролните убеждения (Behavioral Beliefs, Normative Beliefs, Control Beliefs) могат да се разделят на две основни групи: индивидуални фактори и социални фактори. Индивидуалните фактори са: възраст, пол, образование, доход, личностна диспозиция, емоционална интелигентност, ценностите на индивида, неговите стереотипи и знания. Социалните фактори включват: религията, расата, етническата култура, законите, които са в съответната страна, икономическите и географските фактори и не на последно място, медийното влияние.

Според I. Ajzen (Ajzen, 2020) е необходимо задълбочено предварително проучване за идентифициране на достъпните поведенчески, нормативни и контролни убеждения. Респондентите трябва да получат описание на поведението и да им се зададат поредица от въпроси, предназначени да се получи достъп до тези убеждения. След като бъдат идентифицирани достъпните убеждения, може да бъде съставен стандартен въпросник за изследване на съответната нагласа и поведение. Този въпросник се прилага на втория етап от формиращото изследване и включва директно измерване на нагласите, субективните норми, възприемания поведенчески контрол, намеренията и действителното поведение.

2. Концептуален модел на инструмента за изследване на родителските нагласи към езиковото развитие при деца с комуникативни нарушения

При разглеждане на теориите, свързани с изследванията на нагласите, установяваме, че Теорията за планираното поведение (ТПП) отговаря в голяма степен на възприетата от нас идея, че е необходимо е родителските нагласи към езиковото развитие на децата да бъдат разгледани от различни аспекти. Тези аспекти включват както формирането на родителските нагласи, така и готовността на родителя да предприеме адекватни действия за преодоляване на комуникативното нарушение на детето.

С оглед на фокуса на настоящото изследване, приемаме като *работна дефиниция* понятието нагласа, разгледано в аспекта на родителската нагласа, а *обекта* на тази нагласа е езиковото развитие на децата с комуникативни нарушения във възрастта от 3 до 7 години.

Разглеждаме нагласите като трикомпонентни когнитивни, афективно-волеви комплексни предразположения на индивида в ролята на родител, да реагира спрямо ситуацията на комуникативното нарушение на своето дете. Тази ситуация повлиява поведенческите избори на родителя за взаимодействие със специалисти по езиково развитие. В смисъла на поведенческите избори, които родителите на деца с комуникативни нарушения правят, се разглежда нагласата им към поведение, свързано с посещаване на посещаване на логопедична терапия поне 2 пъти седмично по 30 минути, в продължение на минимум 6 месеца.

Когнитивният компонент на нагласите на родителите се свързва с убежденията, които те имат по отношение на езиковото развитие на детето, знанията, които имат за типичното развитие на езика и речта и убеждението за очакваната стойност от посещаването на логопедична терапия за преодоляване на проблема в развитието на речта на детето. Убежденията на родителите по отношение на логопедичната терапия се свързват с вероятните атрибути, които се приписват на обекта на нагласата, в техния положителен и негативен смисъл.

Афективният компонент на нагласите на родителите може да се разглежда както от позицията на позитивната или негативната оценка на родителите, отнесена

към логопедичната терапия, така и да се свързва с чувствата им по отношение на говорния проблем на детето. Проучванията на емоционалните преживявания на родителите на деца с проблеми в развитието съвпадат с наблюденията ни от практиката и обясняват в голяма степен поведението на родителите в процеса на взаимодействие със специалистите по езиково развитие.

Поведенческия компонент на нагласите на родителите разглеждаме като предразположението им към благоприятен или неблагоприятен отговор по отношение на посещаването на логопедична терапия като средство за преодоляване на затрудненията в развитието на езика и речта на детето. Приемаме за изследване именно предразположението на родителите към въпросното поведение, а не изследването на конкретното поведение. Разглеждаме поведението в смисъла на заявена готовност, а не на реално осъществено такова. Изхождайки от тезата, че фактически в нагласата е налице само поведенческо намерение, приемаме, че словесното изразяване се свързва с това, което родителите планират да направят по отношение на езиковото развитие на децата.

Приемаме, че тези **три компонента** са консистентни един на друг и формират ориентирането на нагласата в позитивен или негативен смисъл към поведението, свързано с посещаване на логопедична терапия.

Според нас една от най-силно проявените функции на родителските нагласи към езиковото развитие на децата с комуникативни нарушения е Его-защитната функция. Изхождаме от идеята, че нагласите, които изпълняват тази функция се включват, за да потиснат неприятната реалност. Това се индикира в наблюденията и в направените от нас предварителни проучвания с високия процент родители, които изчакват дълго време, преди да предприемат действия по отношение на „говорния проблем“ на детето, или negliжират проблема, придавайки му дори положителни характеристики, за да избегнат тревожността си. Много често притискани от външни социални фактори, родителите привидно предприемат действия, за да подчертаят пред значимия за тях социален кръг своя образ на добър родител и да удовлетворят изискванията на средата, но се дистанцират от терапията, определят я като неефективна и я прекратяват. Според нас, този защитен механизъм на оттегляне от терапия е в основата на негативната нагласа към логопедичната терапия и поведенческите вариации в търсене на стратегия за преодоляване на комуникативното нарушение на детето.

С особено внимание се отнасяме и към познавателната функция на родителските нагласи. Тя се проявява в повишеното търсене на информация от страна на родителите към въпросите, свързани с езиковото развитие на децата и в зависимост от качеството на достъпното за тях знание, се формира и тяхната нагласа към поведението, ориентирано в посоката на посещение на логопедична терапия.

Приспособителната функция на родителските нагласи можем да отнесем към тези нейни аспекти, които водят до приспособяването им към обществото. От една страна, този аспект може да се разглежда като съобразяване със субективната норма и проява на мотивационните механизми за съобразяване с важните за родителите референти, а от друга страна се проявява като ясно изразено желание на всеки родител да направи най-доброто за своето дете, за да може то да се развива като другите деца.

Разглеждането на механизмите за промяна на нагласите е в основата на нашите проучвания, с цел определяне на водещия за родителите компонент във формирането на тяхната нагласа към езиковото развитие на децата. За нас това е с особена значимост, с оглед на взаимодействието на специалистите, които работят с децата с комуникативни нарушения и техните родители.

В този смисъл, фокусът на изследването е свързан с допускането, че родителските нагласи се отнасят по специфичен начин към езиковото развитие на децата, а като предиктор за тези нагласи се явява субективната норма, определяща се от общественото мнение и разделяща се на три основни групи:

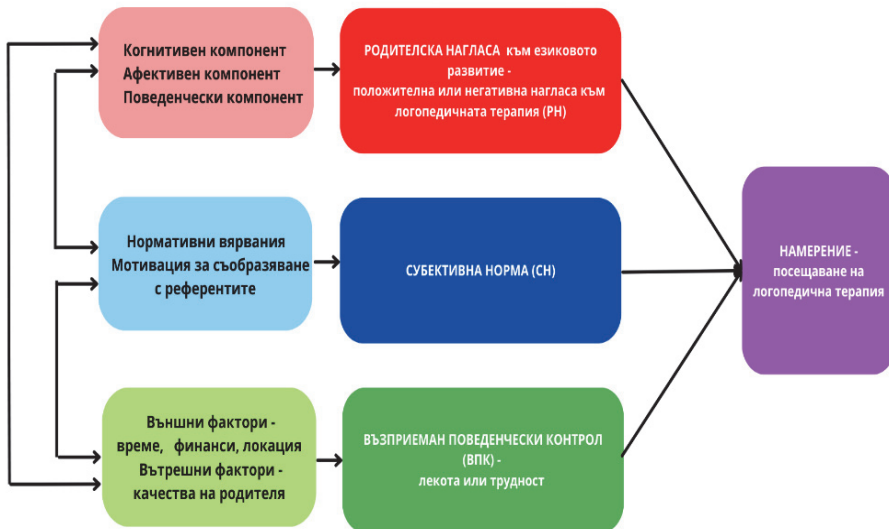
- неформални – близки, приятели;
- официални – здравни и образователни институции (лекари, логопеди, психолози, педагози и други специалисти по езиково развитие);
- социални медии – интернет, социални мрежи.

Първият аспект на използвания от нас теоретичния модел включва оценка на родителската нагласа към езиковото развитие на децата 3 - 7 години по отношение на нейната трикомпонентна структура: когнитивен компонент, афективен компонент и поведенчески компонент.

Вторият аспект изследва субективната норма, възприеманият поведенчески контрол и намерението като източници на причините и факторите, определящи навременното взаимодействие на родителите със специалисти по езиково развитие при определяне на правилните и навременни стратегии за езиковото развитие на децата с комуникативни нарушения.

Изследването на родителските нагласи в техния позитивен или негативен аспект по отношение на професионалната намеса на специалистите в тази възраст е свързан и с проучването на субективната норма като фактор, повлияващ вземането на решение за взаимодействие със специалистите по езиково развитие.

В този смисъл, структурният модел, изобразяващ връзките между изследваните компоненти, би изглеждал по следния начин:

Фигура 2. Структурен модел на връзките между компонентите на родителските нагласи логопедичната терапия

Приемаме, че конструкта – родителска нагласа, операционализиран чрез представения модел, се асоциира най-силно с посещаването на логопедична терапия (т.е. нагласи и намерения за посещаване).

Според нас **намерението** („Планирам да посещавам логопедична терапия“) е най-силната предпоставка на конкретното действие. То е детерминирано от нагласата към това поведение и съответната субективна норма.

Нагласата се отнася към цялостната оценка на родителя към поведението „Одобрявам логопедична терапия“ и се формира посредством когнитивните, афективните и поведенческите убеждения.

Субективната норма се опира на убежденията относно това, какво значимите други мислят за това поведение. („Важните за мен други смятат, че за развитие на речта на моето дете трябва да посещаваме логопедична терапия.“). Факторите на променливата „субективна норма“ могат да се оформят в три основни групи:

- Неформални – роднини, приятели;
- Официални – здравни институции, образователни институции (лекари, логопеди, психолози, педагози)
- Социални медии – интернет, социални мрежи.

Възприеманият поведенчески контрол подпомага намерението и отразява възприеманата лекота или трудност за извършване на самото поведение („Нямам достатъчно ресурси и това затруднява посещаването на логопедична терапия.“) Предполагаме, че ако ВПК отразява актуалния контрол, се доближава до конструкта за личната ефикасност. („За мен е лесно да проявя постоянство/търпение при провеждането на логопедична терапия.“) Оценката на родителя, дали е способен да осъществи това поведение (ВПК), предсказва както намерението, така и самото поведение.

Измерителите, операционалните характеристики на нагласите определят съдържанието на нагласите.

Съдържанието на съжденията, включени в инструмента за изследване на родителските нагласи е свързано с:

- 1) **Оценката на нагласата**, в смисъла на съдържанието на нейния когнитивен, афективен и поведенчески компонент.
- 2) **Субективната норма (СН)**, формирана като съдържание, се свързва с общественото мнение, определено от близките, приятелите, лекарите, интернет, т.е. като резултат от създадена идея за типа поведение на родителите, когато в семейството има дете с комуникативно нарушение. Това е социалният фактор и се отнася до социалния натиск да се извърши или не въпросното поведение/нормативни вярвания/, както и личната мотивация на родителя да се съобрази с въпросните референти.
- 3) **Възприеманият поведенчески контрол** се отнася се до субективното усещане за лекота или трудност за извършване на съответното поведение. В него се отразява миналия опит като възпрепятстване или стимулиране на поведението и се разделят на:
 - а) Външни фактори, които се свързват с физическата възможност за действие по отношение на посещението на терапия за развитие на речта (ангажираност, време, локация и финансови средства),
 - б) Вътрешни фактори, които се отнасят до наличието или липсата на личните качества на родителя (търпение и постоянство) и неговата самоефективност.

- 4) **Намерението** представлява специфичните тенденции за отговор и предизвиква поведението – „посещаване на логопедична терапия“. Тенденциите определят механизма, по който се формират нагласите на родителите на деца с комуникативни нарушения при образуване на намерението за взаимодействие със специалист по езиково развитие и последващо поведение – работа със специалист.

Според така представения модел, трите фактора: положителната или отрицателна оценка, субективната норма и възприеманият поведенчески контрол, са предиктори за поведенческите намерения и са свързани и със самото поведение – посещение на логопедична терапия (поне 2 пъти седмично по 30 минути, в продължение на минимум 6 месеца).

Тези фактори, според нас, определят механизма, по който се формират нагласите на родителите на деца с комуникативни нарушения при образуване на намерението за взаимодействие със специалист по езиково развитие и последващо поведение – посещение на логопедична терапия, като основен метод за преодоляване на комуникативните нарушения при децата от 3 до 7 години.

Водещите изходни променливи са свързани със зависимостта между нагласите (положителни или негативни) към логопедичната терапия и намерението за вземане на решение за работа със специалист (логопед или психолог):

- Независима променлива – дете с комуникативно нарушение в семейството
- Зависима променлива – търси специалист за помощ
- Междинна променлива – факторите на средата

Важно е да се установи какви са причините и факторите за това, че родителите (за които по принцип е важно децата им да се развиват правилно), отлагат предприемането на действия, свързани с езиковото развитие – консултация с логопед или психолог и последваща терапия.

Така представеният модел за изследване на родителските нагласи към езиковото развитие на децата с комуникативни нарушения, според нас осигурява добра основа за разбирането на когнитивните, афективните и поведенческите предпоставки към формирането на намерението за взаимодействие на родителите със специалистите по езиково развитие (логопед, психолог, педагог и др.) и по-конкретно – посещаването на логопедична терапия.

Литература:

- Ajzen I. (1991) The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision process*; 50:179-211
- Ajzen, I. (2011) The theory of planned behavior: Reactions and reflections, *Psychology and Health*, Vol. 26, No. 9, September 2011, 1113–1127
- Ajzen, I. (2020). The theory of planned behavior: Frequently asked questions. *Human Behavior & Emerging Technologies*, 1-11. <https://doi.org/10.1002/hbe2.195>
<https://people.umass.edu/aizen/pdf/tpb.intervention.pdf>
<https://people.umass.edu/aizen/pdf/tpb.measurement.pdf>
<https://people.umass.edu/aizen/tpb.html>